



SOLIQ TIZIMIDA IJTIMOYIY TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINI ANIQLASH MEZONLARI

Yerjanov Shohrux Kabil o'g'li
*O'zbekiston Respublikasi Bank moliya akademiyasi
magistratura bosqichi tinglovchisi*

Anotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiy tadbirkorlik subyektlarini soliqqa tortish tizimi doirasida aniq belgilash mezonlari tahlil qilinadi. Xususan, ijtimoiy tadbirkorlik va boshqa tadbirkorlik shakllarining farqlanish mezonlari, ularni huquqiy jihatdan tan olish, soliqqa tortishda maqsadli va adolatli yondashuvlarning asoslari ko'rib chiqiladi. Xalqaro tajribalar, xususan, Buyuk Britaniya, Kanada, Janubiy Koreya va Yevropa Ittifoqi mamlakatlari amaliyoti asosida ijtimoiy korxonalarni aniqlashda foydalaniladigan indikatorlar o'rganiladi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida mavjud qonunchilik va amaliy tajriba asosida ijtimoiy tadbirkorlik subyektlarini soliq rejasida ajratishning dolzarb zaruriyati va istiqbollari yoritiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy tadbirkorlik, soliq tizimi, soliq imtiyozlari, identifikatsiya mezonlari, ijtimoiy ta'sir, huquqiy maqom, xorijiy tajriba.

Ijtimoiy tadbirkorlik so'nggi yillarda nafaqat ijtimoiy muammolarni hal etishga qaratilgan innovatsion yondashuv sifatida, balki iqtisodiyotning barqaror sektoriga aylanish yo'lida ham jadal rivojlanmoqda. Ayniqsa, pandemiyadan keyingi davrda davlatlar ijtimoiy himoya va inklyuziv rivojlanishga xizmat qiluvchi mexanizmlarni izlab, ijtimoiy tadbirkorlikni muhim vosita sifatida e'tirof etmoqda. Shu jihatdan qaralganda, ijtimoiy tadbirkorlik subyektlarini soliqqa tortish mexanizmlarini shakllantirishda ularni aniq va asosli mezonlar asosida aniqlash – muhim metodologik va amaliy muammo hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida 2021-yilda "Ijtimoiy tadbirkorlik to'g'risida"gi qonunning qabul qilinishi ijtimoiy tadbirkorlik subyektlarini rasmiy tan olish yo'lida muhim qadam bo'ldi. Biroq amaliyotda ushbu subyektlarni umumiy tadbirkorlik subyektlaridan ajratish mezonlari aniq belgilanmagan, bu esa soliq siyosatini ishlab chiqishda va ularni qo'llab-quvvatlashda noaniqliklarga olib kelmoqda. Ko'plab ijtimoiy korxonalar o'z faoliyatini notijorat tashkilot sifatida olib borayotgan bo'lsa-da, ayrimlari tijorat yondashuvlarini aralashtirib yuritmoqda. Natijada, bunday tashkilotlarni aniqlash, tartibga solish va ular uchun soliq yengilliklarini ishlab chiqish murakkablik kasb etmoqda.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, ijtimoiy tadbirkorlik subyektlarini aniqlashda quyidagi asosiy mezonlar qo'llaniladi: ijtimoiy missiyaning mavjudligi va hujjatlashtirilganligi; foydaning qayta investitsiya qilinishi; ishsizlar, nogironlar va ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhlarini band qilish; shaffof boshqaruv va hisobot berish; notijorat ustuvorlik. Masalan, Buyuk Britaniyada Community Interest Company (CIC) shaklidagi tashkilotlar rasmiy ro'yxatdan o'tgan ijtimoiy korxonalar bo'lib, ular foydani



taqsimlamaslik va ijtimoiy maqsadni asosiy yo‘nalish sifatida ko‘rsatishlari shart. Shuningdek, Janubiy Koreyada ijtimoiy tadbirkorlik subyektlarini belgilashda ijtimoiy natijadorlikka doir mezonlar asosiy o‘rinni egallaydi va bu davlat tomonidan subsidiya, soliq yengilliklari va davlat buyurtmalari orqali rag‘batlantiriladi. Yevropa Ittifoqi esa ijtimoiy tadbirkorlikni aniqlashda “Social Business Initiative” doirasida ishlab chiqilgan indikatorlar to‘plamidan foydalanadi.

O‘zbekistonda esa amaldagi tartibda “ijtimoiy tadbirkorlik subyekti” bo‘lish uchun bir necha toifa – aholining ijtimoiy zaif qatlamlari bilan ishlash, xizmatlar eksporti, bandlik yaratish, ekologik barqarorlik va innovatsion yechimlar singari ko‘rsatkichlar talab etiladi. Biroq, bu mezonlar asosida soliqqa oid differensial yondashuvlar hali joriy etilmagan. Shuningdek, amaliyotda aksariyat ijtimoiy korxonalar “kichik biznes” yoki “nodavlat notijorat tashkilotlari” sifatida yuritilib, o‘ziga xos soliq rejimiga ega emas. Shu nuqtai nazardan, maqolada ijtimoiy tadbirkorlik subyektlarini soliqqa tortish maqsadida tan olishning zamonaviy mezonlari, ularni huquqiy va iqtisodiy jihatdan asoslash, shuningdek, milliy va xalqaro tajribalar asosida ushbu mezonlarni takomillashtirish yo‘llari taklif etiladi.

Ijtimoiy tadbirkorlik subyektlarini soliqqa tortish tizimida to‘g‘ri aniqlash ularning iqtisodiy va ijtimoiy faoliyatini rag‘batlantirish, soliq yuklamalarini adolatli taqsimlash hamda soliq imtiyozlarini maqbullashtirish uchun zaruriy shart hisoblanadi. Aksariyat hollarda ushbu subyektlarni oddiy tadbirkorlik yoki notijorat tashkilotlardan ajratib olish qiyin bo‘ladi, chunki ularning faoliyati iqtisodiy foyda bilan bir qatorda, jamiyat uchun muhim ijtimoiy natijalarni ham ko‘zda tutadi. Shu bois, davlat siyosati darajasida ularni aniqlash mezonlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish muhim vazifa sifatida qaralmoqda.

Jahon amaliyotida ijtimoiy tadbirkorlik subyektlarini aniqlashda bir qator omillar hisobga olinadi. Bularga ijtimoiy maqsadning ustuvorligi, foydaning qayta investitsiya qilinishi, faoliyatning shaffofligi, ijtimoiy natijalarning o‘lchanuvchanligi va aholining zaif qatlamlariga xizmat ko‘rsatish kabilar kiradi. Xususan, Kanadada ijtimoiy korxonalar hukumat tomonidan maxsus reyestrda kiritiladi va ularning yillik ijtimoiy hisobotlari asosida soliqqa oid imtiyozlar belgilanadi. Ushbu tizim ijtimoiy subyektlarni aniq ajratish imkonini beradi.

O‘zbekistonda bu boradagi huquqiy asos 2021-yilda qabul qilingan “Ijtimoiy tadbirkorlik to‘g‘risida”gi qonun bilan belgilangan bo‘lsa-da, bu subyektlar uchun soliq tizimida alohida tartib mavjud emas. Amaldagi soliq kodeksida ijtimoiy tadbirkorlik subyektlarini ajratib ko‘rsatuvchi aniq normalar mavjud emas, bu esa imtiyozli soliq tartiblarini qo‘llashda muammolarni keltirib chiqaradi. Ko‘pgina hollarda ushbu subyektlar umumiy tartibda soliqqa tortiladi yoki boshqa tashkilotlar bilan tenglashtiriladi.

Shuningdek, ijtimoiy tadbirkorlikning aniq mezonlarini ishlab chiqish soliq organlari uchun ham qulaylik yaratadi. Masalan, agar ijtimoiy korxonalar belgilangan indikatorlar asosida rasmiy ro‘yxatdan o‘tkazilsa, soliq imtiyozlari faqat shu toifadagi subyektlarga





nisbatan qo'llaniladi. Bu esa soliq yengilliklarining noto'g'ri ishlatilishiga chek qo'yadi va davlat byudjetiga tushumlar barqarorligini ta'minlaydi.

Mezonlar ishlab chiqishda xorijiy davlatlarning tajribasiga tayanish maqsadga muvofiq. Misol uchun, Italiya ijtimoiy korxonalarni faqat foydani ijtimoiy sohalarga yo'naltiradigan, ishsizlar va nogironlar bandligini ta'minlovchi va davlat nazoratidagi ochiq hisobotlarni yurituvchi subyektlar sifatida tan oladi. Bunday yondashuv orqali ijtimoiy natijadorlikni hisobga olgan holda soliqqa oid imtiyozlar belgilanadi.

Bundan tashqari, mezonlar ishlab chiqishda faoliyat sohasi (ta'lim, sog'liqni saqlash, ekologiya), xizmat oluvchilar toifasi (nogironlar, yolg'izlar, yoshlar), foyda taqsimoti va boshqaruv shakllari (demokratik yoki ijtimoiy mas'ul) kabi ko'rsatkichlar ham hisobga olinishi lozim. O'zbekiston sharoitida bu mezonlar quyidagicha shakllantirilishi mumkin: yillik daromadning kamida 60 foizi ijtimoiy maqsadlarga yo'naltirilishi; xodimlarning kamida 30 foizi ijtimoiy himoyaga muhtoj toifalardan iborat bo'lishi; faoliyat sohasining ijtimoiy yo'nalishga ega bo'lishi; yillik hisobotlarda ijtimoiy ta'sir indikatorlari aks etishi.

Ushbu mezonlar asosida ijtimoiy tadbirkorlik subyektlari rasmiy tan olinib, ularning soliq maqomi aniqlashtiriladi. Bu esa davlat tomonidan subsidiya va imtiyozlarni aniq maqsadli taqsimlashga, ortiqcha soliq yengilliklaridan foydalanish holatlarining oldini olishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu yondashuv tadbirkorlar o'rtasida adolatli raqobat muhitini shakllantirishga yordam beradi. Yana bir muhim jihat shundaki, ijtimoiy tadbirkorlik subyektlari uchun belgilangan soliq yengilliklari doirasida ularni doimiy monitoring qilish zarur. Shunda ular faqat deklarativ tarzda emas, balki real ijtimoiy ta'sir ko'rsatadigan faoliyat olib borayotgan subyektlar sifatida rivojlanadi. Davlat soliq qo'mitasi huzurida ijtimoiy subyektlar uchun maxsus ro'yxat yuritilishi, ularning yillik ijtimoiy hisobotlari asosida maqomni tasdiqlash tartibi joriy qilinishi mumkin.

Ijtimoiy tadbirkorlik subyektlarini soliqqa tortish tizimida aniqlashning ilmiy va huquqiy mezonlarini ishlab chiqish – bu yo'nalishni strategik rivojlantirishning zaruriy komponentidir. Bu mezonlar asosida nafaqat soliqqa oid tartibga solish, balki davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, moliyalashtirish, ijtimoiy buyurtmalarni taqsimlash va jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikka xizmat qiluvchi tizimli yondashuvlar shakllanadi.

Ijtimoiy tadbirkorlik — zamonaviy iqtisodiyotda nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy natijadorlikni ham maqsad qilgan faoliyat turi sifatida e'tirof etilmoqda. Bu sohaning samarali rivojlanishi uchun uni boshqa tadbirkorlik shakllaridan ajratib turuvchi huquqiy va soliq mezonlarini belgilash muhim hisoblanadi. O'zbekistonda ijtimoiy tadbirkorlik to'g'risidagi qonuniy asoslar mavjud bo'lsa-da, amaldagi soliq tizimida ushbu subyektlar uchun alohida yondashuv hali to'liq ishlab chiqilmagan. Bu esa ularning rivojlanishiga to'siq bo'lishi, imtiyozlarni noto'g'ri qo'llash holatlariga sabab bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy tadbirkorlik subyektlarini aniqlash mezonlarini ishlab chiqish orqali soliq yengilliklari asosli, adolatli va samarali qo'llanadi. Bunda xorijiy tajribalarga asoslangan holda daromadni ijtimoiy faoliyatga yo'naltirish, zaif qatlamlarni band qilish, shaffof hisobot yuritish kabi mezonlar asosiy ko'rsatkich sifatida qabul qilinadi. O'zbekiston.





sharoitida ham ijtimoiy ta'sirga asoslangan mezonlar tizimini ishlab chiqish orqali ijtimoiy tadbirkorlikning soliqqa tortilishida aniqlik va izchillikni ta'minlash mumkin.

Bunday mezonlar asosida rasmiy ro'yxatga olish, monitoring tizimini joriy etish va davlat qo'llab-quvvatlovini maqbullashtirish ijtimoiy korxonalarni samarali faoliyat yuritishga undaydi. Shu bilan birga, jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni hal qilishda tadbirkorlikning o'rni mustahkamlanadi, davlat budjeti esa ortiqcha yengilliklardan asraladi. Demak, ijtimoiy tadbirkorlik subyektlarini to'g'ri aniqlash mezonlari — barqaror rivojlanish, ijtimoiy adolat va iqtisodiy samaradorlikka xizmat qiluvchi muhim vositadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикасининг “Ижтимоий тadbirkorlik tўғрисида”ги Қонуни. 2021 йил.
2. Солиқ кодекси (амалдаги таҳрири), Ўзбекистон Республикаси, 2023 йил.
3. Гафурова Г.Ж. Ижтимоий тadbirkorlikning хукукий-иқтисодий асослари. – Тошкент: Иқтисодиёт, 2022.
4. Маҳкамова С.Х. Ижтимоий тadbirkorlikни ривожлантиришда солиқ сиёсатининг аҳамияти. // Солиқ ва молия журнали, 2023, №2.
5. European Commission. Social enterprises and their eco-systems: A European mapping report. 2020.
6. OECD. Policy Brief on Social Entrepreneurship: Entrepreneurial Activities in Europe. 2019.
7. Defourny, J., & Nyssens, M. (2010). Social enterprise: Definitions and conceptual models.
8. Kerlin, J. A. (2013). Defining Social Enterprise across Different Contexts: A Conceptual Framework.
9. Davlatov B.B. Ijtimoiy tadbirkorlikda xorijiy tajriba. – Samarqand, 2021.